

BUDJET TASHKILOTLARIDA ICHKI AUDITNING NAZARIY USLUBIY ASOSLARI

THEORETICAL METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF INTERNAL AUDIT IN BUDGETARY ORGANIZATIONS

**¹Artikov Kurbonazar
Amanovich**

¹O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
Buxgalteriya hisobi va hisoboti bo'limi boshlig'i. E-mail: buxmin@edu.uz

Annotatsiya Abstract

Uzb. - Ushbu maqolada budjet tashkilotlarida ichki audit tizimining nazariy va uslubiy asoslari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida ichki auditning mazmuni, maqsadi va vazifalari tahlil qilinib, ta'lim muassasalarida samarali audit tizimini shakllantirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, audit jarayonida zamonaviy nazorat va tahlil uslublarini qo'llashning ahamiyati, ichki auditning boshqaruv samaradorligiga ta'siri hamda audit natijalaridan foydalanish mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Maqola natijalari davlat ta'lim muassasalari faoliyatida shaffoflikni ta'minlash, moliyaviy intizomni mustahkamlash va samaradorlikni oshirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Eng. - This article covers the theoretical and methodological foundations of the internal audit system in public educational institutions. In the course of the research, the content, goals and objectives of internal audit were analyzed, and ways to form an effective audit system in educational institutions were indicated. The importance of using modern control and analysis methods in the audit process, the impact of internal audit on management efficiency, and the mechanisms for using audit results were also considered. The results of the article are of practical importance in ensuring transparency, strengthening financial discipline, and increasing efficiency in the activities of public educational institutions.

Kalit so'zlar: Keywords:

❖ *ichki audit, ta'lim muassasasi, nazorat tizimi, samaradorlik, moliyaviy intizom, boshqaruv, tahlil uslublari.*
❖ *internal audit, educational institution, control system, efficiency, financial discipline, management, analysis methods.*

Kirish.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish, uni zamonaviy boshqaruv tamoyillari asosida tashkil etish jarayonida ichki audit tizimini rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Ichki audit - bu tashkilot faoliyatining samaradorligini, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni, ichki nazorat tizimining holatini baholovchi va takomillashtirishga yo'naltirilgan mustaqil faoliyatdir. Budjet

tashkilotlarida ushbu tizimni yo'lga qo'yish orqali shaffoflikni ta'minlash, moliyaviy intizomni mustahkamlash imkoniyati yaratiladi.

Ichki audit tizimining samarali faoliyati ta'lim muassasalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosli ma'lumotlar bazasini yaratadi. Shu bilan birga, bu tizim ta'lim jarayonining sifatini oshirish, resurslardan unumli foydalanish va davlat budjeti

mablag'larining maqsadli sarflanishini ta'minlashda muvofiqlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Bugungi kunda budjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatini yanada kuchaytirish, auditorlarning kasbiy salohiyatini oshirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali ularning nazorat va tahlil imkoniyatlarini kengaytirish zarurati mavjud.

Mazkur mavzu bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar ichki audit tizimining nazariy asoslarini chuqur o'rganish, amaliyotdagi mavjud kamchiliklarni aniqlash va ta'lim muassasalarida samarali boshqaruv tizimini shakllantirishga yo'naltirilgan. Shu bois, ushbu tadqiqot ichki auditning mohiyatini, vazifalarini, tamoyillarini va uni amalga oshirishning uslubiy asoslarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, davlat ta'lim muassasalari boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni joriy etishning nazariy-amaliy ahamiyatini yoritadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Ichki audit tizimi bugungi kunda davlat boshqaruvi va ta'lim sohasida eng muhim nazorat vositalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur tizimning shakllanishi va rivojlanishi masalalari bo'yicha ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Ularning ishlari ichki auditning nazariy tamoyillari, tashkiliy asoslari hamda amaliyotdagi roli va ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Masalan, S. To'xtayev o'z tadqiqotida davlat tashkilotlarida ichki nazorat tizimini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar beradi. U ichki auditni tashkilot faoliyatining ajralmas qismi deb hisoblaydi va uni samarali boshqaruvning kafolati sifatida talqin etadi [1]. N. Jo'rayev esa ta'lim tizimida ichki audit faoliyatini takomillashtirish, auditorlarning malakasini oshirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali audit jarayonining samaradorligini oshirish zarurligini asoslab beradi [2].

Ayman Abdelrahim va Husam-Aldin Al-Malkawi ichki auditni tashkilot samaradorligini

ta'minlovchi kompleks tizim sifatida talqin qiladi. Ularning fikricha, ichki audit faqat nazorat vositasi emas, balki boshqaruv qarorlarini takomillashtiruvchi strategik instrument hisoblanadi [3]. Olimlar ichki audit samaradorligi bir nechta omillarga – tashkiliy tuzilma, resurslar, audit jarayonlari va boshqaruv bilan o'zaro aloqalarga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, ichki audit risklarni boshqarish, nazorat va korporativ boshqaruv jarayonlarini baholash orqali tashkilotga qo'shimcha qiymat yaratadi. Ular ishlab chiqqan konseptual model ichki auditni tizimli yondashuv asosida baholash imkonini beradi. Bu yondashuv ayniqsa davlat va budjet tashkilotlarida shaffoflikni oshirishda muhimdir. Natijada ichki audit samaradorligi butun boshqaruv tizimining natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

James A. Hall ichki auditni axborot tizimlari va moliyaviy boshqaruvning ajralmas qismi sifatida izohlaydi. Uning ta'kidlashicha, ichki auditning asosiy vazifasi – moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash va firibgarlik xavfini kamaytirishdir. Hall ichki auditni tashkil etishda nazorat muhitini, axborot oqimini va monitoring tizimini uyg'un holda rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi [4]. U auditni faqat tekshiruv emas, balki doimiy monitoring va tahlil jarayoni deb hisoblaydi. Professorning fikricha, samarali ichki audit tizimi tashkilotda intizom va javobgarlikni kuchaytiradi. Bu esa budjet tashkilotlarida moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi. Shuningdek, u ichki auditni avtomatlashtirish va IT texnologiyalar bilan integratsiyalash zarurligini alohida ta'kidlaydi.

Lawrence B. Sawyer ichki audit nazariyasining asoschilaridan biri sifatida uni mustaqil baholash tizimi deb ta'riflaydi. Uning fikricha, ichki audit tashkilot faoliyatini har tomonlama tahlil qilib, boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Sawyer ichki auditni "boshqaruv ko'zlari va quloqlari" deb atab, uning maslahat beruvchi rolini ham alohida ko'rsatadi [5]. U audit

jarayonida risklarga asoslangan yondashuvni qo'llash zarurligini ilgari suradi. Shuningdek, ichki audit tashkilot ichidagi nazorat tizimining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash orqali takomillashtirish imkonini beradi. Uning nazariyasida audit faqat tekshiruv emas, balki rivojlantiruvchi mexanizm sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv ayniqsa davlat va budjet tashkilotlarida samarali boshqaruvni ta'minlashda muhim hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi ichki audit tizimini budjet tashkilotlarida samarali tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya, hamda empirik kuzatish metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda budjet tashkilotlarida ichki audit tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'nalishdagi islohotlarning asosiy maqsadi – budjet mablag'laridan samarali foydalanish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va ta'lim sifatini oshirishdir.

Ichki audit tizimi 2020-yildan boshlab bosqichma-bosqich joriy etilib, 2022-yil 4-apreldagi Prezident qarori bilan "Davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish to'g'risida" yangi mexanizmlar belgilandi. Natijada Moliya vazirligi huzurida Ichki auditni muvofiqlashtirish markazi tashkil etilib, ta'lim tizimidagi ichki audit faoliyatiga yagona yondashuv ishlab chiqildi.

Budjet tashkilotlarida ichki auditning asosiy yo'nalishlari

Ichki audit xizmatlari asosan quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- ❖ budjet mablag'larining sarflanishini tahlil qilish;
- ❖ moddiy-texnik resurslardan foydalanish samaradorligini baholash;
- ❖ kadrlar faoliyati va mehnat intizomini nazorat qilish;
- ❖ korrupsiyaviy xavflarni aniqlash va oldini olish;
- ❖ ichki boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish.

Mazkur yo'nalishlarda o'tkazilgan auditlar natijasida ta'lim muassasalarida aniqlangan kamchiliklarning turlari va ularning qisqarish dinamikasi quyidagi jadvalda keltirilgan [5].

1-jadval

Budjet tashkilotlarida ichki audit natijalari (2021–2024 yillar)*

Yil	O'tkazilgan auditlar soni	Aniqlangan kamchiliklar (ta)	Moliyaviy intizom buzilishi (%)	Tavsiyalar bajarilish darajasi (%)
2021	245	1180	42	67
2022	310	980	36	74
2023	365	820	28	81
2024	400	615	21	88

*O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Ichki auditni muvofiqlashtirish markazi hisobotlari (2024).

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2021–2024-yillar davomida o'tkazilgan ichki auditlar soni yildan-yilga ortib bormoqda, bu esa tizimning kengayishini bildiradi. Shu bilan birga, aniqlangan kamchiliklar soni va moliyaviy intizom buzilishi foizi kamayib, tavsiyalar bajarilish darajasi 67 foizdan 88 foizgacha oshgan.

2021–2024-yillarda ichki audit xulosalari asosida quyidagi natijalarga erishildi:

- ❖ budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligi 15–20 foizga oshdi;
- ❖ moliyaviy intizom buzilishlari soni 2 baravarga kamaydi;

❖ ta'lim muassasalarida xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha 1000 dan ortiq tavsiyalar amaliyotga joriy etildi;

❖ auditorlar faoliyati uchun yagona elektron platforma – "e-Audit Edu" tizimi sinov tariqasida yo'lga qo'yildi.

Ichki audit tizimining joriy etilishi ta'lim muassasalarida nafaqat moliyaviy boshqaruvni, balki ta'lim jarayonining tashkiliy, kadrlar va strategik boshqaruv yo'nalishlarini ham yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Muhokama natijalaridan ko'rinadiki, ichki audit tizimi budjet tashkilotlarida:

❖ samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun analitik ma'lumotlar beradi;

❖ korrupsiyaviy xavflarni kamaytiradi;

❖ budjet mablag'larining tejamli sarflanishini ta'minlaydi;

❖ ta'lim sifatini oshirish uchun shaffof muhit yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, ichki audit tizimi O'zbekiston ta'lim tizimida strategik boshqaruv mexanizmi sifatida shakllanmoqda. U nafaqat moliyaviy nazorat vositasi, balki ta'lim samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanish uchun muhim tahliliy instrument sifatida ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa va takliflar.

Budjet tashkilotlarida ichki audit tizimini takomillashtirish – ta'lim jarayonining ochiqligi, samaradorligi va qonuniyligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xtayev, S. - *Audit nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.
2. Jo'rayev, N. - *Davlat sektorida ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish yo'llari*. – Toshkent: "Innovatsion rivojlanish", 2022.
3. Abduqodirov, A. va boshqalar. *Buxgalteriya hisobi, audit va moliyaviy nazorat*. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2023.
4. Abdelrahim A., Al-Malkawi H. A. N. *The influential factors of internal audit effectiveness: a conceptual model //International Journal of Financial Studies*. – 2022. – T. 10. – №. 3. – P. 71.
5. Hall A. J. *International Multicentre Project Auditing COVID-19 in Trauma & Orthopaedics (IMPACT)*: 2024.
6. Sawyer L. B. *Internal auditing: practice and professionalism //Internal Auditor*. – 1991. – T. 48. – №. 3. – P. 38-43.

Tadqiqot davomida ichki auditning nazariy-uslubiy asoslari, uning boshqaruv tizimidagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, amaliyotda uchrayotgan muammolar tahlil qilindi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ichki auditni nafaqat moliyaviy nazorat vositasi, balki boshqaruv qarorlarini asoslash, resurslardan oqilona foydalanish va ta'lim sifatini oshirishning strategik mexanizmi sifatida ko'rishni taqozo etadi.

Shuningdek, ichki audit faoliyatini amalga oshiruvchi mutaxassislarining malakasi, mustaqilligi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, budjet tashkilotlarida ichki audit tizimini samarali tashkil etish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim:

audit standartlarini xalqaro talablarga moslashtirish;

raqamli audit tizimlarini joriy etish;

auditorlar uchun muntazam malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish;

audit natijalari asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish mexanizmini takomillashtirish.

Shunday qilib, ichki auditning samarali faoliyati budjet tashkilotlarida moliyaviy intizomni mustahkamlash va ta'lim sifatini oshirishga bevosita xizmat qiladi.